



Turkish Studies

Social Sciences

Volume 13/26, Fall 2018, p. 377-394
DOI: 10.7827/TurkishStudies.14216
ISSN: 1308-2140
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY



INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* Ekim 2018

✓ *Accepted/Kabul:* Aralık 2018

✍ *Referees/Hakemler:* Doç. Dr. Tuba KANCI DOĞAN - Dr. Öğr. Üyesi Erkan DOĞAN - Dr. Öğr. Üyesi Mümin KÖKTAŞ

This article was checked by iThenticate.

ERKEN DÖNEM MARKSİZM'İN MİLLİYETÇİLİK VE ULUSAL SORUN YAKLAŞIMINA ELEŞTİREL ANALİZ

Adem ÇAYLAK - Yunus ŞAHBAZ***

ÖZET

Etnisite ve milliyetçilik tartışmaları modern dönem siyaset düşüncesini şekillendiren en önemli konulardandır. Modern devlet formunun ulus-devlet temelli olması etnisite ve milliyetçilik meselelerini önemli kılan unsurların başında gelmektedir. Etnisite ve Milliyetçilik konularının tekil, yerel özelliklerine karşın, Marksizm enternasyonal bir ideolojik temele dayanır. Ortaya çıkışı ve temel kurucu iddialarıyla Marksizm, enternasyonal bir ideolojidir. Enternasyonal bir hareket olarak Marksizm'in milliyetçilik ve etnik tartışmaları observe etmesi her zaman problemli olmuştur. Aslında bu salt Marksizm'e özgü bir problem değildir; İslâm ve İslâmcılık gibi ümmet eksenli ideolojiler için de yerel unsurları kendi bünyesine katmak birçok zaman krizlere sebep olabilmektedir.

Marx ve Engels de ilk dönem çalışmalarında milliyetçilik ve etnik meselelere ilişkin birtakım görüşler ortaya atmışlardır. Ancak her iki düşünürün de bu konudaki metinleri tutarlı bir bütünlük arz etmez. Bunun yerine, spesifik olaylar özelinde ifade edilen ve değişen şartlara göre revize edilen birtakım tespitler vardır. Her iki düşünürün etnik meseleler ve milliyetçilik konularında pre-modern bir dönemin izlerini taşıdıklarını söylemek mümkündür. Durkheim gibi diğer önemli sosyologlar gibi etnisite ve milliyetçilik tartışmaları Marx ve Engels tarafından kendi başına bir mesele olarak ele alınmamıştır. Bunun yerine, bazı somut olaylara ilişkin geliştirilen tezler ve saptamalar vardır. Bu yüzden de Marx ve Engels sık sık görüşlerini revize etmek zorunda

*  Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: ademcaylak@gmail.com

**  Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, E-posta: yunussahbazz@gmail.com

kalmışlardır. Buna rağmen bu meseleler hakkında tutarlı ve etraflı bir tartışmalar bütünü ortaya çıkmamıştır.

Bu çalışmanın birinci kısmında, etnisite ve milliyetçilik kavramlarının farklı disiplinler tarafından ele alınışı da göz önünde tutularak bir analizi yapılmıştır. Sonraki aşamada Marx ve Engels'in teorik boyutta bu meselelere yaklaşımları incelenmiştir. Daha sonra, her iki düşünürün kendi tespitlerinin belirginleştiği örnekler olan Polonya, İrlanda, Çin, Meksika ve Cezayir gibi örnekler üzerinden bazı değerlendirmeler ve tespitler yapılmıştır. Sonuç olarak da Marx ve Engels'in etnisite ve milliyetçilik tartışmalarında ardıllarına bütünlüklü bir miras bırakmadığı ve bunun da Lenin-Luxemburg tartışmasında görülebileceği üzere, bazı temel ve teorik ayrışmalara sebep olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Milliyetçilik, K. Marx, F. Engels, Ulusal Sorun.

A CRITICAL ANALYSIS TO EARLY MARXISM'S NATIONALISM AND NATIONAL PROBLEM APPROACH

ABSTRACT

The discussions of ethnicity and nationalism are the most important issues that have shaped contemporary political thought. The fact that modern state form is based on nation-state is one of the factors that make the issues of ethnicity and nationalism important. On the other hand, Marxism rest on an international ideological basis, despite the unique, local characteristics of ethnicity and nationalism. Marxism is an international ideology with its emergence and basic founding claims. Marxism as an international movement has always confront some problems to observe nationalism and ethnic debates. In fact, this is not a problem specific to Marxism alone; For Islamic ideologies such as Islamism, incorporating local elements into their own bodies can cause many crises.

In his early works, Marx and Engels expressed some views on nationalism and ethnic issues. However, the writings of both thinkers do not have a coherent integrity. Instead, there are some determinations that are specific to specific events and revised according to changing conditions. It is possible to say that both thinkers carry the traces of a pre-modern period on ethnic issues and nationalism. Like other important sociologists such as Durkheim, the debates on ethnicity and nationalism were not considered by Marx and Engels as a matter of their own. Instead, there are some theses and determinations about concrete events. That is why Marx and Engels have often had to revise their views. Nevertheless, there has been no consistent and comprehensive discussion of these issues on his writings.

In the first part of this study, an analysis was made by taking into consideration the concepts of ethnicity and nationalism by different disciplines. In the next stage, the theoretical approaches of Marx and Engels to these issues are examined. Afterwards, some evaluations and

determinations were made on the examples of Poland, Ireland, China, Mexico and Algeria, which are the examples of the views of both thinkers. As a result, it was stated that Marx and Engels did not leave a complete legacy to their successors in the debates on ethnicity and nationalism, which, as can be seen in the Lenin-Luxemburg debate, led to some basic and theoretical disagreements.

STRUCTURED ABSTRACT

Ethnicity and nationalism are the most important issues shaping not only Marxist literature, but more generally modern political thought. The fact that modern state form is based on nation-state is one of the factors that make the issues of ethnicity and nationalism important. On the other hand, Marxism rest on an international ideological basis, despite the unique, local characteristics of ethnicity and nationalism. Marxism is an international ideology with its emergence and basic founding claims. Marxism as an international movement has always confront some problems to observe nationalism and ethnic debates. In fact, this is not a problem specific to Marxism alone; For Islamic ideologies such as Islamism, incorporating local elements into their own bodies can cause many crises.

In addition to religious, cultural, identity and sectarian divisions and conflicts, nationalism is the most ideological character of local movements. There has always been a conflict in the relations of nationalism with Marxism. Therefore, the relationship between Marxism and nationalist/national movements since the early years has always been the subject of debate. No doubt Marx and Engels' approach to this issue has been influential in the fact that this relationship is so problematic for Marxism.

In his early works, Marx and Engels expressed some views on nationalism and ethnic issues. However, the writings of both thinkers do not have a coherent integrity. Instead, there are some determinations that are specific to events and revised according to changing conditions. It is possible to say that both thinkers carry the traces of a pre-modern period on ethnic issues and nationalism. Like other important sociologists such as Durkheim, the debates on ethnicity and nationalism were not considered by Marx and Engels as a matter of their own. Instead, there are some theses and determinations about concrete events. That is why Marx and Engels have often had to revise their views. Nevertheless, there has been no consistent and comprehensive discussion of these issues on his writings.

Although the question of nationalism and the national problem is considered secondary by early Marxism, it is important to understand the relationship between the nations, which exposed to capitalist exploitation, and Marxism, and so in the literature this phenomenon and process are highly controversial.

However, on the other hand, Marx and Engels did not leave a legacy to their followers on issues such as nationalism and national question. Their ideas are in the form of partial convictions about specific events rather than a theoretical totality. More generally, Marx and Engels' views on these issues consist of several instrumental and political

interpretations. Moreover, it is seen that both thinkers approach the issue from a more instrumental and strategic perspective. Marx and Engels considered issues such as nationalism as an important tactical factor that could be manipulated in their ideological and political struggles.

The Polish and Irish problems are two typical examples of the changing views of Marx and Engels. Especially in the Irish question, Marx and Engels followed a rather pragmatist path. They examined the Irish question in terms of its contribution to the revolution, which believed to would be experienced in England, and did not support the independence of Ireland when they thought it would support this revolution; but when they thought it was an obstacle to this revolution, they supported the independence of Ireland. The Polish problem was also considered as part of a strategy to prevent the Russian tsar from dominating the Balkans. In their view, the Tsarist regime is the most reactionary power threatening Eastern Europe and so Poland must exist as an independent state to prevent its spread.

Since Marx and Engels' views on this issue were not integrated, significant controversies arose among the later Marxists. The most famous example of this is the discussion between Lenin and Luxemburg. However, in the 1960s, as be seen on the ground of New Left Review, and from the 1980s onwards, debates on ethnicity and identity were more prevalent in the debates that dominated Marxist literature. Laclau and Mouffe, as named the *Post-Marxist*, are the strongest advocates of this trend.

From the mid-2000s onwards, it is seen that the classical Marxist theses were given new tendencies, that is, the classical theses started to be discussed again. *Postmodern Prince* of John Sanbonmatsu is the first example that comes to mind. However, the problem of melting in the local/local elements of Marxism, born as an international movement when it first emerged, does not seem to be a problem that can be solved in the short term. It is difficult to say clearly whether a new international movement will be built in the nowadays when the fate of the nation-states is questioned, or whether there will be a new ethnic debate or a self-determination debate in the coming period when it is likely that sub-national structures are likely to emerge. However, it should be acknowledged that Marx and Engels' approaches do not offer a successful perspective on these issues.

In this article, the concepts such as ethnicity and nationalism will be briefly discussed, and the aspects of early Marxism's approach on ethnicity and nationalism will be briefly analyzed through the analysis of nationalism and national problem that were debated by Marx and Engels. In the first part of this study, an analysis was made by taking into consideration the concepts of ethnicity and nationalism by different disciplines. In the next stage, the theoretical approaches of Marx and Engels to these issues are examined. Afterwards, some evaluations and determinations were made on the examples of Poland, Ireland, China, Mexico and Algeria, which are the examples of the views of both thinkers. As a result, it was stated that Marx and Engels did not leave a complete legacy to their successors in the debates on ethnicity and nationalism,

which, as can be seen in the Lenin-Luxemburg debate, led to some basic and theoretical disagreements.

Keywords: Ethnicity, Nationalism, K. Marx, F. Engels, National Question.

Giriş

Ulus-devlet formasyonunun Batı Avrupa'da ortaya çıkışından sonra, kapitalist iktisadi sistem üzerine kurulu toplum yapısı ve iktidar ilişkilerine karşı bir tepkinin ürünü olarak ortaya çıkan Marksizm'in ulus-devletlerin yayılışına paralel ortaya çıkan milliyetçilik ve "ulusal sorun" meselesine ilişkin yaklaşımının amaçsal mı yoksa araçsal mı olup olmadığı sorunsalı, Marksizm'in milliyetçilik ve etnisite ilişkiseliliğini anlamak açısından işlevsel önemi haizdir.

Bu bağlamda, analiz birimi sınıf, üretim araçları, üretim ilişkileri ve üretim güçleri üzerine kurulu bir dünya görüşünün, ulus-devletlerin doğmakta olduğu bir çağda milliyet, ulus, etnisite türünden teritoryal ya da hukuki entitileri kendi ideolojisinin hangi bağlamsallığında değerlendirdiği, sonraki dönemde ortaya çıkacak olan kimlik eksenli kültürel varoluşlar karşısında neo-Marksist yaklaşımların yönelimini nasıl belirlediği ya da etki edip etmediği hususunun, uluslar üstü ya da ötesi enternasyonal bir ideoloji olarak doğan erken Marksizm açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Marx ve Engels'in milliyetçilik ve etnisite meselesine yaklaşımına geçmeden önce etnisite ve milliyetçilik kavramlarına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Etnisite ve Milliyetçilik Tartışmaları

Etnisite kavramı sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından biridir. Artık günlük konuşma dilinde bile alelade kullanılabilen bu kavram nerede kullanıldığına göre değişebilen bir anlama sahiptir. Kavramın tanımı bazı kriterlere göre yapılabilir ancak siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji, tarih gibi farklı disiplinlerin ilgi alanına da girdiği için somut bir tanım yapmak zordur. Etnisite siyaset biliminde daha çok ulus-devlet, uluslaşma tartışmaları bağlamında tartışılmaktadır. Özellikle modernleşme süreçleri ve milletin halka dönüşümü bağlamında etnisitenin, etnik niteliklerin nasıl bir rol oynadığı, bir etnik topluluğun aynı zamanda ulus mu demek olduğu, yani ulus-devlet terkinindeki ulus kategorisiyle etnik topluluk arasındaki var olan (ya da olmadığı iddia edilen) münasebetin mahiyeti gibi konular siyaset bilimi açısından hayli zengin tartışma zemini.

Sosyoloji tartışmalarında ise etnisitenin daha çok aidiyet yönü vurgulanmaktadır. Etnisite her şeyden önce, modern ya da ilksel anlamında olsun, bir aidiyet biçimini ifade eder. Zira sosyologlara göre, "kişi, kendisini kolektif bir bünyeye ait hissederek kendisine bir anlam vermektedir" (Belli, 2014: 422). Bu aidiyet biçiminin ilkçi yaklaşımın iddia ettiği gibi tarihî ve doğal olmasının ya da modernist yaklaşımların iddia ettiği gibi araçsal, üretilmiş olmasının, bu anlamda, bir önemi yoktur. En nihayetinde sosyolojinin inceleme nesnesi olan toplumda güçlü bir bağdan, kolektif tavırdan söz edilmektedir.

Ancak meselenin bir de tarihî yönü vardır kuşkusuz. Zira, antropolojiyle de bağlantılı olarak, etnisitede bir merkez, ortak köken arayışı hâkimdir. Biyolojik unsurları da işin içine katmakla beraber antropoloji günümüzde etnik kategori ya da ulus olarak tasnif edilen grupların kökenini, farklı gruplar arasındaki ayrılıkları teşhis etme imkânını sunmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu disiplinlerin her birinin diğerlerinden bağımsız bir etnisite incelemesi birtakım eksiklikleri beraberinde getirecektir. Dolayısıyla meselenin tarihî, siyasî, sosyolojik ve etnik boyutlarının olabildiğince göz önünde tutulması sağlıklı bir değerlendirme için olmazsa olmazdır. İlber Ortaylı da bu hususa dikkat çekerek, etnisite tartışmalarının sosyologlar tarafından yapılmasının gerekli ama yeterli olmadığını, özellikle tarih ve coğrafya bilgisi olmazsa bu olgunun saçmalık derecesinde yanlış değerlendirilebileceğini belirtir (Ortaylı, 1998; 7). Slav halklarının 15-16. yüzyıllardan itibaren

irredantist özlem ve dünya görüşleri geliştirmiş olmalarına karşın milletleşmenin Fransız Devrimi ve Aydınlanma ile başlatılması bunun tipik bir örneğidir.

Steve Fenton, kavramı tanımlarken ırk, kültür, ırkçılık gibi kavramlarla karşılaştırmalı olarak ve kelimenin ekonomik ve siyasal boyutları arasında da bir anlam farkı gözeterek ve kavramın modernliğine vurgu yaparak bir tanım yapmanın daha doğru olacağını söyler (Fenton, 1999; 4). Etnisite kavramsal olarak hayli modern olmasına karşın, kavram Yunanca *ethnos*'dan gelmekte ve karşılık olarak da 'halk' kavramı kullanılmaktadır. Ancak Smith'e göre İngilizce'de etnik grup ya da etnik topluluk kavramını karşılayan bir kelime yoktur ve Smith kavramın karşılığı olarak tarihsel topluluk bağlarının kültürel yönlerini de kapsadığı gerekçesiyle Fransızca *Ethnie* kavramını kullanır (Smith, 2002; 45-46). Etnik bir gruba, "soya ait mitlerin rolünü ve tarihî anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırdedilen bir kültürel kolektif tip" (Smith, 1994, 41) olarak tanımlayan Smith'e göre etnik topluluklar ile etnik kategoriler arasında bir ayırmda bulunmak gerekir. Fransızcadaki etni kavramıyla karşıladığı etnik toplulukların Smith'e göre 6 ana niteliği vardır; 1. Kolektif bir özel ad 2. Ortak bir soy miti 3. Paylaşılan tarihî anılar 4. Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur 5. Özel bir "yurt"la bağ 6. Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu (Smith, 1994; 42). Abner Cohen de etnik grup terimini geniş bir şekilde "(a) Tutum ve değerlendirme normlarında ortak kalıpları paylaşan, (b) Bir sosyal sistem çerçevesinde diğer (öteki) kolektivitelerden ayrılan ve bir iç ilişkiler ağına sahip nüfus kesimi" olarak tanımlar (Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi, 1999: 252).

Ancak etnisite ya da etnik kimlikler daha çok ulus-devletlerin mahiyetini anlamak açısından öneme sahip kavramlardır.¹ Smith'e göre, herhangi bir ulus devlet bir 'etni' ya da etnik kimlik üzerine kuruludur. Başka bir deyişle, ulus-devlet "etnik kor" üzerine inşa edilir. Ulus devletlerin oluşum aşamasında genellikle bir etnik kimliğin diğer(ler)inden daha dominant olduğu görülür. Haliyle de, etnisite kavramı hem millet hem de milliyetçilik kavramlarını bağlamına oturtmak açısından önemli bir kavramdır. Bu kavram da, diğerleri gibi, millet ve milliyetçiliğe yaklaşımlarda görülen farklılığa benzer ve bu anlayışlara paralel olarak anlam kazanabilmektedir.

Son zamanlarda, etnisite konusuna iktisadî bağlamda da bazı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Ekonomist James Fearon etnik parçalılık endeksi diye bir ölçümleme icat ediyor ve etnik çeşitliliğin ekonomiye büyümeye katkısını araştırıyor (Fearon, 2004). Etnik çeşitlilik yerine etnik parçalılık(*fractionalization*) üzerinden bir endeks geliştirmesini ise, bunun etnik farklılığı anlamada daha işlevsel olduğu gerekçesiyle açıklıyor. Ancak etnisitenin ekonomik boyutunun son zamanlarda küreselleşme tartışmalarıyla da ilişkilendirildiği görülmekte. Küreselleşme kapitalist üretim ilişkilerinin kabuk değiştirmesi ve yeni formlara bürünmesi süreci olarak tanımlanabilir. Etnisitenin de uluslaşma süreci ve nihai olarak bir devlet olma arzusu ve özleminin etnik hareketler ve küreselleşme ekseninde ortak noktalar olarak saptanabileceği iddia edilmektedir. Etnisite ile küresel kapitalizm arasındaki ilişkinin karşılıklı beklentiler içerisinde örüldüğü ve bu etkileşimin her iki tarafın beklentilerini karşılama doğrultusunda olduğu söylenebilir (Ateş, 2008; 126). Etnik hareketlerin daha yerel yapıları küresel kapitalizmin gereklerine uygun olarak dönüştürme ve kendi yerel konumunda kapitalizmin ihtiyaç duyduğu güvenlik açığını kapatma gibi görevler üstlenmesi küreselleşme ve etnik hareketlerin birbirini besleyen yönleri olarak öne çıkmaktadır.

Etnisite kavramı gibi milliyetçilik de hem bir kavram olarak hem de bir olgu olarak hayli tartışmalı bir nosyondur. Ancak milliyetçilik kavramından önce, millet/ulus, milliyetçilik gibi kavramlara da kısaca değinmek gerekecektir. Millet daha çok dinî anlamda bir cemaati temsil eder. Söz gelimi Osmanlı'da Hristiyanlar bir millet, Yahudiler bir millettir. Ancak ulus daha çok sanayileşme, modernleşme süreçleriyle ortaya çıkan ve kitlelerin mobilizasyonunda temel işlevsel role sahip bir

¹ Örneğin Smith, etnik kimliği ulusun öncülü ve ulus devletin temeli olarak görür (Smith, 2002).

kavramdır. Dolayısıyla ulusu modern devletle ve modernleşme süreçleriyle beraber düşünmek gerekir. Her ne kadar ulus-devletlerin bir etnik kor üzerinden inşa edildiği yukarda söylene de, ulus-uluslaşma süreçleri ile etnisite kavramlarını ayrı düşünmek gerekir. Türkiye siyasal tecrübesinde de politik Kürtlerin kendilerini ısrarla etnik bir kimlik olarak değil de bir ulus olarak kabul ettirme çabası bu farklılığı vurgulamak açısından manidardır.

Her şeyden önce, ulus siyasal bir duruma atıfta bulunur. Smith de ulusu “Tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitleyi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” (Smith, 1994; 32) olarak tanımlar. Etnisitede ise daha çok kan bağı, ortak köken gibi özellikler etnisitenin ayırıcı vasfını oluşturur. Dolayısıyla ulus, ve daha sonra ulusçuluk yani milliyetçilik, siyasal bir örgütle-devletle beraber kullanılırken etnik bir tanımlama için modern anlamda devletli bir yapının varlığı zorunlu değildir. Smith'in yukarda da aktarılan etnik bir gruptaki nitelikler sıralamasında eksik olan iki unsur etnisite ile ulus arasındaki farkı anlamada işlevsel olabilir. Bunlardan biri ekonomik birlik ya da birleşik bir işbölümü; diğeri ortak yasal haklar ve ortak bir yönetimdir (Smith, 2002; 57). Yani, etnik topluluklar bir ulusun sahip olduğu bu niteliklerden yoksundur. Dolayısıyla, ortak bir ekonomik birlik ya da işbölümü ve yasal haklar ile ortak yönetim, modern devletin temelini oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak, etnisite ile ulus arasında hiyerarşik bir ilişkinin bulunduğu da söylenebilir.

Tarihte günümüz anlamında millet olarak anlamlandırılan Türk, Yunan ya da Alman gibi kavramlarla karşılaşmak mümkünse de bu kavramların günümüzde ifade ettiği anlam çerçevesinden hayli uzakta olduğu da bir gerçektir. Ancak milletlerin tarihîliği kadar ve hatta daha fazla inkâr edilemez gerçek milliyetçiliklerin yeniliğidir. Zira, milliyetçilik her şeyden önce, ideolojiler çağı olarak adlandırılan 19. yüzyıl ideolojilerinden biridir ve diğer ideolojilere nazaran ‘ideolojik’ vasfı zayıf, pratik yönü daha güçlü bir ideolojidir. Elie Kedourie de milliyetçiliğin modernliğine vurgu yaparak milliyetçiliği şöyle tanımlamaktadır: (Aktaran, Calhoun, 1997; 11);

Milliyetçilik 19. Yüzyılda Avrupa’da icat edilen bir doktrindir. ...Kısaca, bu doktrin, insanlığın doğal olarak uluslara ayrıldığını, ulusların birbirinden ayrı, anlaşılabilir bazı karakteristik özelliklerle bilindiğini ve tek meşru yönetim biçiminin, ulusun kendi kendini yönettiği sistem olduğunu savunur.

Gellner’e göre de milliyetçilik, “politik ve ulusal birimin uyumlu olması gerektiğini savunan politik bir ilkedir” (Gellner, 1983; 1). Gellner, milliyetçilik tanımı için iki temel öge saptar; ulus ve devlet. Dolayısıyla devlet olmayan toplumlarda milliyetçilikten söz etmek de mümkün değildir. Öte yandan Calhoun herhangi bir milliyetçilik tanımını kabul etmemekte ancak bir milliyetçilik *söylem*inden söz edilebileceğini belirtmektedir (Calhoun, 1997; 22).

Milliyetçilik literatüründe milliyetçilik tanımından çok milliyetçiliği olgusal olarak açıklamaya yönelik oluşan milliyetçilik kuramları fazla öne çıkmaktadır. Literatürde kabul edilen başlıca üç tür milliyetçilik kuramı vardır; Primordialist Yaklaşım, Modernist Yaklaşım ve Etno-sembolcü Yaklaşım.² Primordialist yaklaşıma göre, milletler eski çağlardan beri vardır ve doğaldır. Yani tarihin belli bir döneminde ve belli tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkmış değillerdir. Primordialistler, Modern dönemlerde inşa sürecinde öne çıkarıldığı iddia edilen efsane ve kahramanların eski çağlarda da olduğunu ve bunun millet olgusunun kadim zamanlardan beri var olan doğal yapılar olduğunu gösterdiğini iddia etmektedirler. Bu yaklaşımlar içerisinde baskın olan modernist yaklaşımdır ve bu yaklaşımın temel tezine göre de, milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, şehirleşme ve merkezî devletin ortaya çıkmasının bir ürünü ya da bu süreçlerle beraber ortaya çıkmıştır (Özkırımlı, 2008; 105). Hobsbawm’a göre “geleneğin icadını”, Benedict Anderson’a göre de “hayalî cemaatleri” ifade eder ve sonuçta hepsi, Gellner’in de belirttiği gibi, bir devlet tarafından yaratılmış, icat edilmiş ya da yeniden keşfedilmiş şeylerdir. Dolayısıyla tüm modernist yaklaşımlardaki ortak tema modernleşme

² Milliyetçilik kuramlarının ayrıntılı bir incelemesi için şu kaynağa bakılabilir; (Özkırımlı, 2008).

ve modernleşme süreçleridir. Etno-Sembolcü yaklaşım ise bir anlamda Primordialist ve Modernist yaklaşımların orta noktası olarak değerlendirilebilir. Tipik savunucusu Ernest Gellner'in öğrencisi Anthony Smith'dir. Etno-sembolcü yaklaşıma göre, milliyetçiliğin modern dönemin bir ürünü ve büyük oranda inşa olduğu kabul edilebilir. Ancak milletler eski zamanlardan beri vardır ve fakat modern dönemlerde yeni bir forma ve sürece bürünmüşlerdir. Smith'in buradaki vurgusu süreklilik kavramıdır ve hem etnisite hem de millet konusunda süreklilik unsurunun mutlaka göz önünde tutulması gerektiğini savunur.³

Uluslaşma süreci, milletin (yeniden) inşası ulus devlet tartışmalarında merkezî bir yere sahiptir ancak kuşkusuz ki her ulus-devlet etnik bir uluslaşma süreci yaşamamıştır. Modernleşme süreçlerine, sanayileşmeye vb.lerine bağlı olarak kimi ulus-devletler etnik 'kor'cu romantik ve kültürel bir uluslaşma süreci yaşarken (Almanya gibi), bazıları siyasal ve hukuksal bir dönüşüm süreci üzerinden uluslaşma (Fransa gibi), bazıları tarımın ticarileşmesine bağlı olarak kapitalist üretim ilişkileri ve sömürü ilişkileri üzerinden uluslaşma süreci yaşamış (İngiliz tipi), bazıları da imparatorluğa, dinsel ve ekonomik baskı ve sömürüye karşı bir duruşun ifadesi ve teritoryal bir gelişim üzerine bir uluslaşma süreci yaşamıştır (ABD gibi). Şu anda bile dünyadaki tüm etnik kimlik grupları kendi ulus devletlerine sahip değilken emperyalizm döneminde durum daha da kötü idi. Asya ve Afrika'nın büyük çoğunluğu Avrupa devletleri tarafından sömürgeleştirilmişti.

Bu noktada Smith'in Batı tipi ve Batı dışı milliyetçilikler ayırımına değinmek gerekir. Milletlerin oluşumundaki modernist tezleri eleştiren Smith, milletlerin oluşumunda Batılı ve Batılı olmayan ayrımı yapar. Smith'e göre, Batı Avrupa'da milletlerin biçimlenmesi büyük bölümüyle planlanmış bir girişimken, Batı dışında genellikle milliyetçi amaç ve hareketlerin sonucuydular (Smith, 1994; 158-159). Smith Batı dışı milliyetçiliklerde "emperyal" ve "sömürgesel" şeklinde iki ayrı rota ayırt etmemizin mümkün olduğunu söylemektedir (Smith, 1994; 160). Ancak bu vurgu, milletlerin oluşumundaki inşa ve tahayyül unsurlarını yok sayıyor değildir. Batı'da milletlerin biçimlenişinde de Batı dışı toplumlarda olduğu gibi inşa ve muhayyel unsur ön plandadır. Dolayısıyla Batılı ve Batılı olmayan milliyetçilik ayrımı oryantalist bir bakış açısıyla malul olabilmektedir. Bunun yerine, yani milletlerin oluşumunun Batılı ve Batı dışı ayrımının yerine, milletin inşası öncesinde etnik açıdan homojen ya da heterojen olan toplumlar arasında bir ayrım yapılabilir (Çaylak, ve Çelik, 2017; 118). Smith'in bakış açısının oryantalistik sakıncaları bir yana, Batı dışı gelişen anti-sömürgeci milliyetçilikleri ve daha sonra gelişecek ulusal kurtuluş hareketlerini Batı tipi bağlamından ayrı değerlendirmek gerekir. Bu sadece siyasetten sosyolojiye ve iktisada Avrupamerkezci yaklaşımın reddedilmesi açısından değil, birbirinden son derece farklı olgu ve süreçlerin sağlıklı bir bağlamda değerlendirilmesi için gerekmektedir.

Öte yandan, 19. yüzyılın başlarında başlayan ve özellikle ortalarında Avrupa'daki müesses nizamı sallamaya başlayan hareketlerle birlikte literatüre yeni bir kavramın girdiğini görüyoruz; ulusal sorun. Sonuçta etnik ve ulusal sorun tartışmaları ulus-devlet sürecinin ve sömürgeci kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Haliyle Marx ve Engels'den Hobsbawm ve Laclau'ya kadar tüm sosyalist düşünürler olumlayıcı ya da eleştirel ama mutlaka konuya değinmek durumunda kalmışlardır.

Bu çalışmanın sonraki kısmında Klasik ve neo ya da geç Marksizm dönemlerine damgasını vurmuş düşünürlerin tümünün görüşlerine yer verilmeyecektir. Zaten erken, orta ve geç Marksist düşünürlerin tartıştığı konu ve bağlam sınıf, üretim, emek, devlet, yurttaşlık, çok kültürlülük ve kimlik gibi sorunsal, olgu ve tartışmalardan geçerek Marksizm de kendi içinde paradigma kırıcı süreçler geçirmiş ve özellikle klasik Marksizm'den hayli farklılaşan dönüşümler yaşamıştır. 1960'larda *New Left Review* çevresinde kimlik ve kültürel konulara doğru bir açılım görünmeye başlamıştır ancak asıl büyük kırılmaların 1980'lerden itibaren görülmeye başlandığı söylenebilir. Ekonomik indirgemeciliğin reddi,

³ Benedict Anderson anılarında Smith'in bu yaklaşımında Yahudilerin milletlerin en kadimi olduğundan emin olmasının ve modern milliyetçiliği bununla uyum içinde açıklamaya çalışmasının etkisi olduğunu iddia eder (Anderson, 2017: 110).

tarihin biricik öznesi olarak işçi sınıfı gibi Ortodoks Marksizm'in temel kabullerine yönelik eleştiriler zamanla Post-Marksizm olarak adlandırılacaktır. Bunlara göre, başta terimin isim sahibi Laclau ve Mouffe'un tezleri olmak üzere, Marksizm içerisinde bir güncelleme gerekmektedir ve bunun için de yeni bir özne, kimlik ve sınıf anlayışına ihtiyaç vardır. İşçi sınıfı diğer siyasal özne türlerinden biridir ancak biricik değildir; bunun yerine diğer öznellikleri de kapayacak ve birbirinden farklı öznellikleri birbirine eklemleyecek yeni öznellik anlayışına ihtiyaç vardır. Cinsiyet, etnisite ve kimlik mücadeleleri sınıf mücadelesine eklenmelidir. Zira Laclau ve Mouffe'a göre, işçi sınıfının evrensel bir sınıf olma iddiası reddedildiğinde, işçi mücadeleleri başlığı altında toplanan daha alt antagonizmaların çoğulluğunun ve bunların demokratik sürecin derinleştirilmesi için taşıdığı önemin farkına varılacaktır (Laclau ve Mouffe, 2015; 257). Benzer şekilde Antonio Negri ve Michael Hardt da, tarihî işçi sınıfı merkezli öznellik anlayışı yerine *Çokluk*'u önermektedir. Çokluk bir siyasal özneyi temsil eder ve çokluğun işçi sınıfından, kitleden ya da halktan ayrılması gerekir çünkü bu kategorilerin hepsi kaçınılmaz bir tekilliğe işaret eder. Oysa çokluk bir tekilliğe ya da özdeşliğe indirgenemez; Irk, cinsiyet, farklı yaşam tarzları, farklı dünya görüşleri, farklı emek biçimleri, etnik kökenler gibi tüm bileşenler bu çokluğu oluşturan çoğulluklardır (Negri ve Hardt, 2011; 12). Ancak türm Marksist literatürün etnisite ve kimlik konularına olumlu yaklaştığını da söylemek mümkün değildir. Söz gelimi, Eric Hobsbawm, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki 1990'lı yılların hemen başında, oluşan güçlü milliyetçilik dalgasına karşın, milliyetçiliğin artık önemsizleştiğini en azından toplum ve devlet nezdinde daha tali bir unsur haline geldiğini iddia etmekteydi. Hobsbawm'a göre artık milliyetçilik ancak başkaca gelişmeleri karmaşıklaştıran bir faktör ya da katalizördür (Hobsbawm, 1995; 223).⁴ Spesifik örnekler olması dolayısıyla kısaca bahsettiğimiz bu iki önemli metinde de görüldüğü üzere Marksizm içinden ama Marksizm'e muhalif etnik ve kimlik meselesi tartışmaları bir hayli fazladır.

Burada yukarıdaki teorik ve kavramsal çerçeve ışığında, Marksizm'in etnisite, milliyetçilik ve ulusal sorunlara yaklaşımı ve milliyetçilik ve uluslaşma sürecinin henüz filizlenmeye başladığı bir vasatta Marx ve Engels'in konuya ilişkin tartışmaları analize tabi tutularak, en temel ve özünden Marksizm'in milliyetçilik ve ulusal sorun meselelerine yaklaşımının ne olduğu, kurucu babaların sınıfsal ve ulusal bağlılıkların çatışma noktasını nasıl çözümledikleri, meselenin araçsal mı yoksa amaçsal bir işlevi haiz olup olmadığı ortaya çıkarılabilecektir.

Marx ve Engels'te Meselenin Seyrine Dair Genel Bakış

Marx ve Engels etnisite meselesini, etnik ve kimlik sorunları/nı sistematik bir şekilde tartışmamış ve onların bu konulardaki görüşleri Polonya ve İrlanda gibi spesifik olaylar özelinde ve dağınık olarak yazılan metinleri üzerinden çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla, örneğin bir devlet, sınıf mücadelesi gibi konulara nazaran Marx ve Engels'in bu konuda ne düşündüğünü net olarak ifade etmek mümkün değildir. Bunun yerine özel olaylara binaen ve zamanla da değişebilen birtakım yargılarından söz etmek mümkündür. Bu iki isim, özellikle erken dönem yazılarında milliyetçilik, ulusal sorun gibi konulara hemen hemen hiç değinmemiştir. Bunun muhtemel sebebi olarak da, Kasprzak, Marx için bu konuyu irdelemenin sadece milliyetçiliğin büyüyen gücünü kabul etmek anlamına gelmeyeceğini, aynı zamanda, sınıfsal ve ulusal bağlılıklar arasındaki çatışmayı vurgulamak anlamına geleceği için de tartışılmadığını belirtmektedir (Kasprzak, 2012; 587). Ancak Kasprzak'ın yorumuna ek olarak, milliyetçi hareketlerin 1848 olaylarından sonra Avrupa'nın gündemine güçlü bir şekilde girmeye başladığını belirtmek gerekir. Lenin'in emperyalizme ağırlık vermesinin sebebinin emperyalizmin zirve dönemini müşahade etmesi olduğu gibi, Marx için Avrupa özelinde milliyetçi ve ulusalcı hareketler bizzatı bir inceleme nesnesi olarak henüz belirmemişti. Polonya ve İrlanda meseleleri bu dönemin öne çıkan iki temel meselesi idi. Ancak Marx ve Engels bu konularla da ağırlıklı olarak 1850 sonrası, yani ilk dönemleri olarak adlandırılan dönemin sonlarında, ilgilenmeye başladı.

⁴ Son dönem Marksizm'deki etnisite, sınıf ve kimlik tartışmalarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bakınız; (Şahbaz, 2017).

Marx ve Engels'in konuya ilişkin bütünlüklü eserlerinin olmamasından dolayı, bu konudaki yazdıklarının tutarlı bir çerçeve sunmadığı kabul edilmektedir. Ancak, son dönemlerde çokkültürlülük ve kimlik çalışmalarıyla öne çıkan bir isim olan Ephraim Nimni Marx ve Engels'in farklı zamanlarda ve olaylar özelinde yazdıklarının tutarlı bir bütün oluşturduğunu iddia eder. Nimni'ye göre, bu tutarlı bütünün temelini oluşturan bir paradigma vardır ve bu paradigmanın üç temel parametresini tespit etmek mümkündür; a) Evrimci teori, b) Üretim araçlarını ekonomik altyapının belirlemesi felsefesi ve c) Somut olaylara yaklaşımdaki Avrupa-merkezci önyargı (Nimni, 1989; 297). Nimni'nin varlığını iddia ettiği paradigma aslında olmayan bir şeydir, yani Marx ve Engels'in etnik ve ulusal hareketlere tutumuna ilişkin salt olumsuzlayıcı ve önyargılı bir yaklaşımı ifade eder Nimni'nin tezleri. Ancak, kendi temel görüşlerinde dahi birkaç dönem saptanabilen iki düşünür için görece daha az ilgilendikleri bir alanda tutarlı ve tüm görüşlerini yansıtan bir teori ortaya koyduklarını söylemek biraz zor görünmektedir. Nitekim, Traverso ve Löwy de, Marx ve Engels'in bu konuda bir *teori* oluşturmaktan ziyade bir *kanı* (*idea*) formüle ettiklerini iddia etmektedirler. Nimni'nin ekonomik belirleyicilik iddiasının tersine, Traverso ve Löwy Marx ve Engels'in konuya daha çok politik saiklerle yaklaştıklarını belirtmektedir (Traverso ve Löwy, 1990; 135 ve 137).

Dolayısıyla, Marx ve Engels'in mevzubahis alandaki yazdıklarının tutarlı bir bütün oluşturmamasına karşın, spesifik olaylar ve zamansal kırılmalardan bazı görüşlerini çıkarsamak mümkündür. Örnek olaylar olarak Polonya ve İrlanda sorunları, zamansal kırılmalar olarak da Avrupa'daki 1848 ayaklanmalarını tespit edebiliriz. Marx ve Hegel'in siyasal düşünceleri üzerine çalışan Shlomo Avineri iki temel zamansal belirleme yapılabileceğini belirtir. Avineri'ye göre, Marx ve Engels düşüncesinde milliyetçilik ve ulusal sorun gibi konulara ilişkin, modern öncesi ve modern sonrası, yani 1848 öncesi paradigma ve 1848 sonrası paradigma, şeklinde bir ayrım yapmak mümkündür. Modern öncesi paradigmasında Marx ve Engels, Avineri'ye göre, milliyetçi hareketlere modern öncesi gelenekler olarak bakmakta ve ticaretin gelişmesi ve burjuva kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte ulusal bağılıkların da ortadan kalkacağını iddia etmektedirler. 1848 sonrası paradigmada ise, Marx ve Engels, milliyetçiliği burjuvazi tarafından daha büyük piyasalar oluşturulması ve teritoryal konsolidasyonun sağlanması için kullanılan bir araç olarak değerlendirmektedir (Avineri, 1991; 639). Burada Marx ve Engels'te milliyetçilik kuramlarındaki ayrıma benzer bir kırılma yaşandığı görülmektedir. Milliyetçilik önce arkaik, modern öncesi bir unsur olarak ele alınırken zamanla onun modernliğine, araçsallığına vurgu yapılmaya başlanmıştır.

Gerçekten de, Avineri'nin de belirttiği gibi, *Komünist Manifesto*'yu da kapsayan erken dönem diyebileceğimiz yazılarında Marx ve Engels milliyetçilik ve ulusal hareketler gibi konulara daha mesafeli durmaktadırlar. Bu dönemde, katı bir anti-milliyetçilik ve serbest ticaretin globalleşmesi, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ulusal farklılıkların ortadan kalkacağı fikrinin bu iki düşünürün temel felsefesine hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu fikrî temayülün *locus classicus*'u *Komünist Manifesto*'daki meşhur pasajdır. Marx ve Engels *Manifesto*'da, konuya ilişkin en bilinen ve genel olarak da temel bakış açılarını yansıttığını söyleyebileceğimiz şu ifadeleri kullanmıştı (Marx ve Engels, 2016; 138);

İşçilerin vatanın yoktur. Onlardan sahip olmadıkları bir şeyi alamayız. Proletarya, her şeyden önce, siyasal gücü ele geçirmek, ulusun önder sınıfı durumuna gelmek, kendisini ulus olarak oluşturmak zorunda olduğuna göre, kendisi, bu ölçüde, ulusaldır, ama sözcüğün burjuva anlamında değil. Halklar arasındaki ulusal farklılıklar ve karşıtlıklar, burjuvazinin gelişmesi ile, ticaret özgürlüğü ile, dünya pazarı ile, üretim tarzındaki ve buna tekabül eden yaşam koşullarındaki eşbiçimlilik ile her geçen gün biraz daha yok oluyor.

Ne var ki, Marx ve Engels'in yukardaki ifadelerinde ulusal farklılık ve çatışmaların ortadan kalkacağına dair öngörülerinin kısa bir süre sonra gerçekleşmeyeceği görüldü. Dolayısıyla, bu ifadeler sonraki Marksistler tarafından bazı yorumlar yapılması zorunlu hissedilen ifadelerdi. Roman Rosdolsky, Marx ve Engels'in konuya ilişkin ifadelerini yorumladığı kısa ama etkili kabul edilen değerlendirmesinde, Marx ve Engels'in "İşçilerin vatani yoktur" sözlerinin burjuva ulusal devletlere atıfta bulunduğu, yoksa iddia edildiği gibi, etnik anlamda ulusallık olgusunun ortadan kalkacağını öngörmediğini iddia etmektedir (Rosdolsky, 1965; 336). Yine Marx'ın kendisi de konuya ilişkin bir başka değerlendirmesinde, işçi sınıfının öncelikle kendi ülkesinde bir savaşım vermesi gerektiğini belirtmekte ve bu anlamda işçi sınıfı mücadelesini ulusal olarak nitelemektedir. Ancak bu, *Manifesto*'da vurgulandığı gibi içerikte değil, biçimde ulusal bir mücadeledir (Marx, 2010; 30). Dolayısıyla Marx, işçi sınıfı mücadelesinin ulusal yönünü kabul etmekte ancak bunun birtakım ulusal mahiyetler arz etmesine de karşı çıkmaktadır. Yani düşünülen daha çok teritoryal bir örgütlenme anlamındaki ulusallıktır, birtakım vatanperverlik anlamında romantik ulusallık değil. Amaç en nihayetinde, ulus devlet çerçevesinde bir mücadele vermek ama nihai olarak enternasyonal bir mücadele inşa etmektir.

Bağlamdan Bağlama Değişen Değerlendirmeler: Somut Olaylar

Rosdolsky'nin Marx ve Engels'in ulus ve ulusallık kavramlarını daha çok devletle ilişkili kullanmalarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmeleri hayli önemli olsa da, iki düşünürün felsefi arka planı ve dönemin diğer somut olayları karşısında geliştirdikleri tutumları *Manifesto*'daki söylemle uyusur durumdadır. 1848 öncesinde Marx ve Engels'in düşüncesine ekonomik gelişim teorisi ve burjuvazi üretim tarzının tüm dünyaya yayılacağı fikri hâkimdir. Zira Marx ve Engels'e göre sadece kapitalizm toplum için ekonomik ve teknolojik altyapıyı sağlayabileceğinden, kapitalist aşama nihai kurtuluşa doğru gerekli bir adımdır (Avineri, 1969; Introduction, 3). Sosyalist aşamaya geçmek için kapitalist aşamanın zorunlu olduğunu düşünen Marx ve Engels tüm toplumlarının da aynı aşamadan geçmesi gerektiğine inanmaktadır. Tüm uluslar ve halklar sosyalizme geçmeden önce kapitalizmi tecrübe etmek zorundadır.⁵ Dolayısıyla ulusal farklılıklar ve milliyetçilikler kendiliğinden ortadan kalkacak geçici şeyler olarak değerlendirilmiştir. Zira Avrupa özelinde devrim beklenen ülke de, kapitalist altyapı koşullarının olgunlaştığı düşünülen İngiltere olmuştur.

Marx ve Engels'in 1850'li yıllar ve öncesinde somut olaylara yaklaşımlarını Hindistan, Meksika, Çin ve Cezayir üzerine yazdıklarından çıkarmak mümkündür. Ancak şunu belirtmekte fayda var ki, Marx ve Engels'in Avrupa dışı coğrafyalara ilişkin değerlendirmelerinin en oryantalist ve Avrupamerkezci yönü milliyetçilik ve ulusal sorun tartışmalarında ortaya çıkmaktadır. Burada en azından, tüm problemleri yanına rağmen, Smith'in geliştirdiği Batılı ve Batı dışı milliyetçilik ayrımı gibi bir ayrımı dahi bu iki düşünürde görmek pek mümkün değildir. Oryantalist bakış açısıyla ve el yordamıyla yapılan değerlendirmelerde Vedat Bilgin'in şu tespiti çok yerindedir. Bilgin'e göre, "... milli kimliklerin ortaya çıkmasını ve milletlerin gelişmesini herhangi bir tarihi -ki genellikle yapılan belli bir Batı ülkesini model alarak üretilmektedir- esas alarak bütün tarihlere ve bütün milli kimliklerin oluşumuna yansıtmak başka tarihlerin anlaşılmasını örten, onun görülmesini engelleyen bir yaklaşımı ifade ettiği gibi, esasen bütün dünyanın batı modelinde 'hayali olarak yeniden inşa edilmesi' gibi oryantalist bir yanlışlığı da gündeme taşımaktadır" (Bilgin, 2005; 83). Bilgin'in bu tespitinden mülahazasıyla başlı başına 'oryantalist milliyetçilik' şeklinde ayrı bir milliyetçilik kategorisinden de söz edilebilir.

Bu bağlamda Marx ve Engels, Avrupa dışı toplumların da Avrupa'nın geçirdiği tarihsel ve toplumsal aşamayı geçirmelerini 'dünya devrimi' için gerekli görmüşlerdir. Marx'ın Hindistan üzerine yazıları bu durumun en açık göstergesidir. Marx "*Hindistan'da İngiliz Egemenliği*" adlı makalesinde

⁵ Marx'ın son yıllarda Rus köylülüğü üzerindeki değerlendirmelerinde bu noktadaki bakış açısını kısmen değiştirdiği söylenebilir. Bu husus aşağıda biraz daha ayrıntılandırılacaktır.

İngiltere'nin Hindistan'daki faaliyetlerini *devrimci* olarak nitelemiştir. Marx'a göre İngiltere Hindistan'da aptalca ve kendi çıkarları için hareket etse de sosyal bir devrim yapmaktadır. Ancak Marx bu durumu sorun etmez ve önemli olanın insanoğlunun Asya'daki sosyal durumu değiştirecek devrimi yapıp yapamayacağı olduğunu söyler. Şayet bu olmazsa, işlediği tüm günahlara rağmen İngiltere Hindistan'da tarihin bilinçsiz bir aracı olmaktadır (Marx, 1853, (içinde) Avineri, 1969; 94). Marx Hindistan'daki geleneksel köylülüğün ve dinî yapıların hala ayakta olduğu tespitini yapar ve aslolanın kendine yeterli, geleneksel bir üretim tarzına sahip olan bu yapının ortadan kaldırılması ve ticarî üretim tarzının yerleşmesi gerektiğini belirtir. Marx'a göre salt vergi toplayıcıları bunu yapamazdı ve "bu basmakalıp ilkel biçimlerin parçalanması, Hindistan'ın Avrupalılaşmasının *sine qua non* karşılığıdır" (Marx ve Engels, 1995; 95). Yukarıdaki paragrafta ifade edilen Marx'ın Hindistan üzerine değerlendirmeleri tamamen, orada görev yapan Dr. Bernier'le yazışmalarına dayanmaktadır ve Marx oraya hiç gitmeyerek bu değerlendirmeleri yapmıştır (Çaylak, 2014; 37).

Engels de Fransızların 1848'de Cezayir'i işgalinde Marx'ın Hindistan üzerine söylediklerine benzer şeyler söylemiştir. Fransızların işgaline karşı Cezayirlilerin direnişini umutsuz olarak niteleyen Engels, Bugeaud gibi generallerin zalimliklerine rağmen, işgali medeniyetin gelişmesi adına önemli ve talihli bir olay olarak nitelemiştir. Bedevilerin özgürlüklerinin ellerinden alınmasına üzülecek olan varsa, Engels, bu Bedevilerin yerleşik köylülere ve birbirlerine saldırarak ne bulurlarsa alan ve direnenleri de katleden ve kalanları da köle olarak satan bir soyguncu milleti olduklarını unutmamalarını hatırlatır. Dolayısıyla Engels'in kanaati nettir; medeniyeti, sanayisi, düzeni ve göreceli aydınlanmasıyla modern burjuvazi barbarlık durumundaki bir topluma mensup olan feodal lorda ya da yağmacı haydutlara tercih edilebilir olanıdır (Engels, 1848, (içinde) Avineri, 1969; 47-48). Benzer tutumların Çin ve Meksika üzerine olan düşüncelerde olduğunu söylemek mümkündür. Amerika'yla Meksika arasındaki savaşta Marx ve Engels Amerika'yı desteklemişlerdir çünkü sanayisi, medeniyeti daha gelişkin olan Amerika'dır. Dolayısıyla Meksika'nın daha ilerici bir gücün altına girdiği gerekçesiyle bu durum desteklenmiştir. Marx ve Engels'e göre, 'Enerjik Yankeeler'in California'yı 'tembel Meksikalılar'dan daha iyi ve daha çabuk geliştirecekleri ve dünya ekonomisinin de bundan kârlı çıkacağı her bakımdan aşikâr idi (aktaran Davis, 1994; 72). Yine Marx'ın Çin üzerine yazdıkları da aynı felsefî ve tarihsel bakış açısının ürünüdür. Çin'deki ayaklanma ve emperyalist mücadele üzerine Marx şunları yazmıştır: "... *Afyon Çinliler üzerinde hâkimiyet sağladıktan sonra, İmparator ve onun bilgiç üst düzey memurları egemenliklerini kaybetti. Görüldüğü kadarıyla, bütün bu insanları kalıtımsal aptallıklarından kurtarmadan önce için sanki tarih bütün bu halkın kafayı bulmasını sağlamalıdır*" (Marx, 1853, (içinde) Avineri, 1969; 68).

Yukarıdaki örnekler ve somut olaylara yaklaşım tarzları da gösteriyor ki, Marx ve Engels'in etnisite, milliyet, milliyetçilik ve ulusal sorun meselesine yaklaşımları oldukça araçsal, ikincil ve kapitalist gelişme karşısında engel, ticaret ve burjuvazi geliştikçe sönümlenecek geleneksel ve köhne tutkunluklar şeklindedir. Bu da Marx ve Engels'in, Durkheim gibi erken dönem sosyologlarda görülen modernist yaklaşımı benimsediklerini göstermektedir. Bu isimler toplumların gelişim biçimini modernist, pozitivist ve ilerlemeci bir perspektiften ele almışlar ve toplumları geleneksel ve modern dikotomisinde ele aldıkları için modernleşme parametrelerine paralel olarak gelenekselliğin, dinselliğin, milliyete/milliete/ulusa ya da etnisiteye bağlılığın sönümleneceğini düşünmüşler ve bu yaklaşım tarzı da onların birtakım yanılığlara düşmelerini kaçınılmaz kılmıştır.

Marx ve Engels'in hem Avrupa dışı coğrafyalar hem de genel olarak ulusal hareketlere ilişkin görüşlerinin 1850'li yılların ortasından itibaren kısmî bazı değişiklikler geçirdiği söylenebilir. Ancak Hindistan konusunda Marx'ın düşüncelerinin uzun yıllar bir dönüşüm geçirdiği söylenemez ve Marx 1862 gibi bir tarihte bile İngiltere'nin Hindistan'da bu ülkeyi yüzyıllardır süren tutuculuk ve gericilikten çıkararak yararlı bir işlev göreceğini düşünüyordu (Davis, 1994; 76). Marx ancak hayatının son

yıllarında sosyalizme Doğu Despotizmi olarak adlandırdığı Asya Tipi Üretim Tarzı⁶ ve köylülük yapısı üzerinden de geçilebileceğini ve dolayısıyla kapitalizmin yaşanması gereken zorunlu bir aşama olmadığını söylemeye başlamıştır. Burada yine Marx'ın Hindistan'ı ve Doğu'yu görmeden, Doğu'nun üretim yapısı üzerine el yordamıyla edindiği bilgiler yoluyla değerlendirmeler yaptığını vurgulamak gerekir. Dolayısıyla Marx'ın meseleye konjonktürel yaklaştığını ve tutarlılık arz etmediğini, pratik durumları kendi teorilerinin içine uydurmaya çalıştığı, yani pratik durumları, pratikte cereyan eden milliyetçilik ve ulusal sorun meselelerini bile kendi özcü teorilerinin kılıfına uydurmaya ve kendi genel teorisindeki gediği kapatmak amacıyla böyle bir model kurmaya çalıştığı da iddia edilebilir (Çaylak, 2014; 39). Marx *Kapital*'de anlattığı kapitalizmin doğuşu aşamasının temelinde bireyin çalışmasıyla üretilen özel mülkün yerini başka bir özel mülkiyet biçiminin aldığını, oysa köy komünlerindeki mülkiyet anlayışının özel mülkiyete dönüştürülmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷ Yani Marx kapitalizm olarak geçirilmesi gereken aşamanın tüm dünyanın değil de yalnızca Avrupa'nın geçirmesi gereken bir aşama olduğunu söylemektedir. 8 Mart 1881'de yazdığı bir mektupta Marx bu konuya ilişkin şunları söyler: “*Kapital*'de yapılan analiz köy komününün hayatıyeti konusunda ne lehte ne de aleyhte nedenler gösterir, fakat bu konuda yaptığım özel araştırma ve bunun için özgün kaynaklar üzerinde yaptığım çalışma, bu topluluğun Rusya'daki yenilenmenin stratejik hedefini oluşturduğu konusunda beni ikna etti” (Marx ve Engels, 1996; 141). Burada Marx'ın Rusya özelinde gerçekleştirdiği söylem değişikliğinin tüm Avrupa dışı toplumlar ve özellikle Çin ve Hindistan gibi Asya toplumları için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Oysa Engels'in Cezayir konusundaki görüşlerinin daha erken tarihte ve daha radikal bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Engels 1857'de *New Amerikan Cyclopedia* için yazdığı makalede Cezayir direnişinin kahramanı Abd-ül Kadir'in yiğitliklerini övmüş ve Cezayir halkının Fransız işgalinden ne kadar muzdarip olduğunu, yerlilerin demir bir elle yönetildiğini söylemekte ve Fransa'nın onca gücüne rağmen bağımsızlıklarını savunan kabileleri saygıyla selamlamaktadır (Davis, 1994; 74).

Marx ve Engels'in 1850'li yıllardan sonraki ulusal sorun ve emperyalist mücadeleler konusundaki dönüşümleri İrlanda sorunu gibi olaylarda daha net görülebilir. Ancak İrlanda sorununa geçmeden önce, neden böyle bir fikir değişikliğine gitme gereği duyulduğu da irdelenmelidir. Marx ve Engels'e göre devrim için en uygun coğrafya Avrupa ve özellikle de İngiltere'ydi, ki o dönemde de sömürgecilikte başı çeken ülkeydi İngiltere. Marx ve Engels sömürgecilik vasıtasıyla kapitalizmin ilerleyişinin daha da hızlanacağı ve kapitalizmden sosyalizme geçişin de aynı oranda hızlanacağını düşünüyorlardı. Ancak İngiltere'de toprak aristokrasinin sömürgeler üzerinden daha da zenginleşmesi ve bunun da karşılığında proletaryanın daha da güçlenmek yerine durumunun beklenenden daha geriye gitmesi Marx ve Engels'e pozisyonlarını sorgulatan ana faktör olabilir. İrlanda örneği üzerinden gidilirse sömüren ülke ile sömürülen ülke etkileşiminde görülen değişimin sonuçları daha iyi anlaşılacaktır.

Marx ve Engels'in İrlanda ve Polonya Sorunu Üzerine Düşünceleri

Polonya ve İrlanda sorunları 1850'li yılların ortasında Avrupa kıtasının temel tartışma ve çatışma noktalarından birisidir. Polonya, Avusturya ve Rusya gibi ülkelerin güç mücadelelerinin merkezinde yer almasından dolayı; İrlanda, İngiliz emperyal imparatorluğunun temel sorunu

⁶ Asya Tipi Üretim Tarzı ya da Asya Üretim Tarzı Marx'ın Doğu/Asya toplumlarını analiz ederken kullandığı bir kavramsallaştırma. Bu sistemde güçlü bir devlet vardır ve toplumun tarım gibi en tabii ihtiyaçları bile devletle iç içedir. Topraktaki mülk sahibi devlettir ve sulama kanalları, suni sulamanın zorunluluğu merkezî hükümetin varlığını icbar etmektedir. Asya Tipi Üretim Tarzı Türkiye Solu'nda özellikle 1960'lı yıllarda hayli tartışılmıştır. Kemal Tahir, Sencer Dıvıçioğlu ve Selahattin Hilav bu tartışmanın önemli isimlerindendir. Dıvıçioğlu'nun *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* (1967) ile Kemal Tahir'in *Notlar*'ındaki tartışmalara bakılabilir.

⁷ Barrington Moore da 1960'lı yıllarda yazdığı *Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri* çalışmasında, incelemeye aldığı ülke örneklerini seçerken tarımın ticarileşmesi sürecini temel kriter olarak almıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti ve Rusya gibi 1850'li yıllarda henüz tarım sorununu çözmemiş, yani tarımın kapitalistleşmesi sürecine girmemiş ülkeleri Moore incelemesine almamıştır. Zira hatırlanacağı üzere, Osmanlı'da ilk arazi kanunnamesi 1858 tarihli ve bu tarihin Marksist tarih anlayışı çerçevesinde diğer Avrupa ülkelerine kıyasla geç bir tarih olduğu söylenebilir.

olmasından mütevellit bir ilgi ve tartışma konusu olmuştur. Marx ve Engels'in Polonya ve İrlanda özelinde serdettiği görüşlerine bakacak olursak, bir bağlamdan diğerine değişen birtakım değişken fikirlerle karşılaşmak mümkün. Özellikle İrlanda sorunu üzerinde her iki düşünürün birbiriyle çelişen iki farklı bakış açısı olduğunu tespit edebiliriz. Öncelikle, Marx ve Engels, İrlanda'nın İngiltere'den ayrılması fikrine karşı çıkmışlardır çünkü özelde İrlanda'nın bağımsızlığı ve genelde kapitalizmi devirmek İngiltere'de gerçekleşmesi öngörülen devrime bağlanmıştı. İngiltere'deki devrim demek aynı zamanda İrlanda'nın kurtuluşu demektir. Marx ve Engels İrlandalı işçilerden ayrı bir hareket oluşturmaktansa Çartist Harekete⁸ katılmalarını ve İngiltere'deki devrim için beraber mücadele etmelerini istiyordu.⁹

Ancak, 1850'lilerin ortalarından itibaren İrlanda sorunu üzerine her iki düşünürün de görüşlerinde değişiklikler olduğu görülmektedir. Özellikle Engels'in 1856 yılındaki İrlanda gezisi ve bu gezi esnasında müşahade ettiği İrlanda köylülüğünün toplumsal durumu, düşünürlerin görüşlerinin değişmesindeki temel faktörlerden biridir. Bu gezisinde Engels, İrlanda'da tarımın ve köylülerin nasıl geri kaldığını, aksine, toprak sahibi İngiliz lordların nasıl daha da zenginleştiğini görme fırsatı bulmuştu. Engels, İngiliz sömürgeciliğinin İrlanda üzerindeki olumsuz etkilerini anladı ve Marx'a konuya ilişkin izlenimlerini içeren bir mektup yazdı. İngiltere'de tesis edilen ekonomik ve siyasal nizamın büyük ölçüde sömürgelere dayandığını Engels İrlanda üzerinden şu sözleriyle teslim etmekteydi: *"İngiliz yurttaşlarının özgürlüğü denen şeyin, sömürgeler üzerindeki baskıya dayandığını insan burada daha açıkça görüyor"* (Marx ve Engels, 1995; 104). İlerleyen yıllarda hem Engels'in hem de Marx'ın İrlanda üzerindeki görüşleri daha da netlik kazanmaya başladı. Marx 1867 yılında Engels'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: *"Eskiden İrlanda'nın İngiltere'den ayrılması olanaksız diye düşünürdüm. Gerçi ayrılıktan sonra federasyon olabilir ama, şimdi artık bu ayrılığı kaçınılmaz görüyorum"* (Marx ve Engels, 1995; 228).

Burada asıl tespit edilmesi gereken Marx'ın İrlanda lehine değişen görüşlerinin bizatihi İrlandalılara özgü sebeplerden mi kaynaklandığı yoksa İrlanda sorunun İngiltere'deki devrime ve devrimin önündeki engellerden olan İngiliz aristokrasisine etkileri üzerinden mi kaynaklandığıdır. Burada belirleyici olan İrlanda'nın bizatihi ulusal mücadelesi mi yoksa İrlanda'nın ayrılığının İngiltere'ye etkileri mi sorunsalını da yine Marx ve Engels'in yorumlarından net olarak çıkarmak mümkündür. Ludwig Kugelmann'a yazdığı Kasım 1869 tarihli mektubunda Marx, İrlanda sorununu ayrıntılı analiz ediyor ve fikirlerini değiştirmesine sebep olan ilk tespitlerini yapıyordu. Marx'a göre, İngiliz işçi sınıfı İrlanda sorununda egemen sınıfların politikasından ayrı bir politika izlemeli ve İrlanda davasını İrlandalılarla beraber paylaşmalıdır çünkü bunu yapmadığı sürece İngiltere'de hiçbir şey yapamaz. Ancak bu "İrlanda'ya duyulan bir sevgiden ötürü değil, ama İngiliz proletaryasının çıkarları doğrultusunda bir istem olarak ortaya konmalıdır" (Marx ve Engels, 1995; 270). Marx'a göre İrlanda sorununun, İngiliz iç siyasetine iki temel olumsuz etkisi vardır. Bunlardan ilki, İngiliz toprak aristokrasinin İrlanda'da da güçlü olmasıdır, Marx'ın sözleriyle, *"İrlanda, İngiliz toprak aristokrasisinin bir kalesidir ve İngiliz aristokrasisinin İngiltere'deki gücünü sürdürmesinin de başlıca aracıdır"* (Marx ve Engels, 1996; 13). Ancak toprak aristokrasinin oligarşini kırmak özerk bir İrlanda'da, yani yönetimin İrlandalıların elinde olduğu zaman, daha kolaydır. Ayrıca İngiliz aristokrasinin İrlanda'da devrilmesi

⁸ Çartizm ya da Çartist Hareket İngiltere'de 1838 yılında başlayan ve 1848 yılına kadar etkili olan işçilere seçme ve seçilme hakkı verilmesi gibi temel haklar talebiyle ortaya çıkan harekettir. İsmi yayınladığı 6 maddelik People Charter (Halk Bildirgesi) bildirgeden almıştır ve Marx ve Engels'in de yakından ilgilendiği bu hareket sanayileşme sonrası en önemli toplumsal hareketlerden birisi olmuştur.

⁹ Esasında bu bakış açısının 1850'li yıllara has bir tutum olmadığını, Türkiye Solu içinde de benzer tartışmaların zaman zaman yapıldığını görmek mümkün. Örneğin, 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi içinde yaşanan tartışmada Sadun Aren ve Behice Boran parti içindeki Kürt gruplara karşı ayrı bir hareket örgütlememeleri, kendi ulusal taleplerini Türk işçi sınıfı mücadelesinin önüne geçirmemeleri ve nihai devrim hareketi içinde mücadele etmeleri; zira, ancak böylesi bir devrimle Kürtlerin gerçek kurtuluşunun gerçekleşebileceği yönündeki görüşlerini savunuyorlardı.

demek aynı zamanda İngiltere'de de devrilmesi demektir “ve bu İngiltere'de proletarya devriminin önkoşulunu sağlar” (Marx ve Engels, 1996; 3). İkinci etki ise şudur; İngiltere'deki işçi sınıfının önemli bir kesimini İrlandalılar oluşturmaktadır. Ancak, İrlanda'ya karşı halk egemen sınıflarla ortak bir cephede birleşeceğinden, İngiliz işçi sınıfı ve halkı arasında bir ayrışma ve karşı karşıya gelme kaçınılmaz olacaktır. İrlandalı işçiler ile İngiliz işçiler iki düşman kampa ayrılmış durumdadır ve İngiliz işçiyle İrlandalı işçi arasında ulusal rekabetlere dayalı bir ayrışma söz konusu olmaktadır. Bu da İngiliz işçi sınıfı mücadelesini kötüleştirilmektedir. Yine Marx Aralık 1869'da Engels'e yazdığı bir mektubunda İrlanda sorunu üzerine genel muhasebesini şu sözlerle yapmaktadır (Marx ve Engels, 1995; 273):

İrlanda'yla şimdiki bağlantılarından kurtulmak İngiltere işçi sınıfının doğrudan ve mutlak çıkarınadır. ... Uzun bir zaman ben, İngiliz işçi sınıfının yükselişiyle İrlanda rejiminin devrilmesinin olanaklı olabileceğini düşündüm. Bu görüşümü *New York Tribune*'de her zaman belirttim. Sorunu daha derinden incelemem, beni, bunun tersine inandırdı. İngiliz işçi sınıfı, İrlanda'dan kurtulmadıkça, hiçbir şey başarmasına olanak yok. Manivela İrlanda'ya uygulanmalı. İrlanda sorununun, genel toplumsal hareket açısından bu kadar önemli olmasının nedeni bu.

Tüm bu tespit ve müşahedeler sonucunda Marx ve Engels İrlanda'daki İngiliz egemenliğinin öngörülen devrimi desteklemek şöyle dursun, bu devrim için en büyük engellerden birini oluşturduğu sonucuna vardı. Marx ve Engels'in İrlanda'nın ayrılmasına destek vermelerinin arkasındaki temel sebep, bu durumun İngiltere'deki devrimi hızlandıracağını düşünmeleridir. Marx ve Engels bu meseleye İngiliz devrimi perspektifinden yaklaşmış ve İngiltere'deki devrim bir değerlendirme kıstası olarak görülmüştür. İrlanda'nın bağımsızlığı “İrlanda'ya duyulan bir sevgiden ötürü değil, ama İngiliz proletaryasının çıkarları doğrultusunda bir istem olarak” değerlendirilmiş ve değişen şartlara göre bu minvalde bir farklılık ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Marx ve Engels'in İrlanda'ya desteğinin içten ve samimi bir destek olmadığını söylemek mümkündür. Zira bu desteğin arkasında araçsal, konjonktürel ve pratiği teorilerine uydurma çabasına sahip bir bakış açısının olduğunu ve İrlanda sorunun daha çok İngiliz devrimine olumlu/olumsuz etkileri bağlamında değerlendirildiği söylenebilir.

Polonya sorununa ilişkin tartışmalarına da bakacak olursa, söylenecek ilk husus Marx ve Engels'in İrlanda sorununa nazaran Polonya sorununda daha lineer bir yol izledikleridir. Marx ve Engels Polonya'nın bağımsızlığını başından itibaren savunmuştur. Ancak ilginçtir ki, Polonya bağımsızlığı ‘hak edecek’ ne ulusal birliğe sahiptir ne de Polonya'nın gelişmiş bir ulusal burjuvazisi vardır¹⁰ ve Marx ve Engels de bu durumun farkındadır. Ayrıca İrlanda örneğinde olduğu gibi, Polonya'nın kendi şartlarından doğan bir durum değil, aksine, dış şartlar ve konjoktür göz önüne alınarak geliştirilen bir tutum söz konusudur. Polonya sorununda dış etken Rusya'dır, yani Çar rejimidir ve Marx ve Engels tutumlarını büyük oranda bu faktörü göz önünde tutarak belirlemiştir. Zira, Marx ve Engels'e göre, Çar rejimi Avrupa ve özellikle Doğu Avrupa'daki en gerici ve karşı devrimci güçtür ve karşı devrimci hareketlerin koruyucusudur. Hem Napolyon ordularının durdurulmasında hem de 1848 Devrimci hareketlerinin bastırılmasında Çar rejimi en önemli âmil konumundandır. Bu yüzden Doğu Avrupa'daki sosyal ve siyasal olayları yorumlarken Marx ve Engels için en önemli husus Rusya'nın pozisyonudur. Polonya'nın bağımsızlığı da gerici Rusya'ya karşı Rusya ile Batı arasında bir tampon devlet olarak düşünüldüğü için, ya da en kötü ihtimalle Rusya'nın egemenliğine girmemesi için desteklenmiştir. Yani genel anlamda, sonraki ismiyle self-determinasyon olarak adlandırılacak bir ilke adına vs. değil, Polonyalıların Rusya'ya karşı mücadelesine binaen Polonya'nın bağımsızlığı savunulmuştur (Löwy, 1976; 83).

¹⁰ Bu husus özellikle Lenin'le girdiği tartışmalarda Polonya'nın bağımsızlığına karşı çıkan Rosa Luxemburg'un en temel argümanlarından biridir ve Luxemburg Polonya'nın bağımsızlığına desteğinden dolayı Marx'ı bile eleştirmiştir.

Benzer bir bakış açısı Osmanlı ve o dönemde Şark Meselesi olarak adlandırılan sorun için de geçerlidir. Bu konuda da Marx ve Engels, Rusya'ya karşı Osmanlı'yı desteklemiştir ve nerdeyse İngiliz hükümetiyle aynı şeyleri savunan bir konuma evrilmiştir. Çünkü Osmanlı'nın dağılması demek Rusya'nın Balkanlara ve Boğazlara inmesi demektir ki, bu da kapitalizme ve ulus devlet mantığında ilerleyen Avrupa'nın nizamına yönelik ciddi bir tehdit demektir. Marx'ın Türkiye üzerine yazdığı gazete yazıları, Türkiye'den çok Rusya'yla, Rusya'nın Türkiye üzerindeki emelleri ve bu emellerin gerçekleşmemesi için İngiltere'nin yapması gerekenleri salık verdiği tavsiyelerle doludur. Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına sahip olması asla kabul edilemez ve bu olası durum hem politik hem de askerî açıdan İngiltere'ye indirilmiş bir darbe demektir (Marx, 1966; 28). Marx'a göre Rusya 1789'dan sonra demokrasiyi savunan devrim karşısında mutlakiyetçiliği savunan karşı güç konumundadır (Marx, 1966; 33). Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerinin başarıya ulaşması İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olduğu gibi, bu durum Rusya'nın Macaristan'ı ve Galiciya'yı da ilhakının başlangıcı olacaktır. Polonya ve Türkiye örneğinde de, diğer birçok örnekte ama özellikle de İrlanda özelinde görüldüğü gibi, içsel faktörlerden ziyade daha dışsal ve kapitalist gereklilikler açısından bir tavır almanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak en nihayetinde Türk meselesinin çözümü de "Avrupa devrimine kalmış bir iştir" (Marx, 1966; 46).

Ancak Polonya gibi Doğu Avrupa'da bulunan ve bağımsızlık mücadelesi veren diğer uluslara karşı Polonya'ya verilen desteğin verilmediğini görüyoruz. Özellikle Çekler, Hırvatlar da 'ezilen' uluslar olmalarına karşın Engels bu halkların kurtuluş mücadelelerine destek vermemiştir. Çünkü, örneğin Çekler ve Hırvatlar, Çar rejimiyle işbirliğine gitmek gibi bir sicile sahipti. Çekler Almanya Konfederasyonu içerisindeki ulusal burjuvazi devrimlerine katılmayı reddetmiş ve Prag'da Pan-Slav kongresi organize etmişti (Hoffman ve Mzala, 1990/1991; 418). Dolayısıyla o dönemde Çekleri ve Pan-Slav hareketleri desteklemek Avrupa'nın en büyük düşmanı olarak telakki edilen Çar'ı desteklemek anlamına geliyordu. Engels bu argümanlarını desteklemek için Hegel'in 'tarihi' ve 'tarihsiz' (historic ve non-historic) uluslar kavramsallaştırmasına başvurdu. Hegel'e göre, bir halk ancak bir ulus olarak var olabilir ve bu da tarihe bir katkı sunmuş olmanın asgari şartıdır. Ancak çeşitli uluslar eşit derecede katkı sunmazlar, hangi ulusun ne kadar katkı yapacağı "yeni ve daha yüksek bir hayat tarzına kesin bir sıçrama yapacak bir devlet inşa etme kapasitesi, coğrafi yerleşim ve aynı zamanda ulusun, doğal, ırksal ve toplumsal niteliklerine bağlıdır" (Aktaran Davis, 1994; 13). Engels'e göre Çekler ve diğer Slav halkları Hegelyen anlamda bir ulus olarak kabul edilemez ve "Onların milliyetleri tarihsel nedenlerle giderek zayıf düştüğü için, ancak diğer Slav milletlerle bir ittifak kurarak bağımsızlık gibi bir şeyi umabilirler (Marx ve Engels, 1977; 341). Engels açıkça bu ulusların uygun bir asimilasyon politikası takip etmesinin kendileri için daha doğru olacağı kanaatindedir. En nihayetinde gerek Polonya'nın bağımsızlığı savusunda gerekse de Slav halkların ulusal mücadelelerine karşı çıkılırken hem Marx hem de Engels için birincil kriter Çar rejimi ve bu halkların Çar rejimiyle olan münasebetleridir.

Marx'ın Yahudi sorunu üzerine yazdıkları da konuya yaklaşımdaki etnik ve milliyet temelli olmayan yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Marx Yahudi sorununu ve Yahudiliği daha çok Yahudilerin kapitalizmle, piyasayla ilişkisi bağlamında ele alır. Kapitalizm içi dinamiklerden ticaret, tefecilik ve bezirganlık gibi meslekler Yahudilerle özdeşleşmiştir. Marx'a göre, Yahudi'nin özgürleşmesi son tahlilde insanın Yahudilikten özgürleşmesiyle mümkündür (Marx, 1997; 45). Buradaki Yahudilikten kasıt, kuşkusuz dinî bir cemaat ya da millet değil Yahudiliğe hasredilen ve aslında kapitalizmin işleyişinin özünü oluşturan unsurlardan insanlığın kurtarılmasıdır. Yani insanlığın kapitalizmden kurtarılmasıdır.

Değerlendirme

Sonuç olarak Marx ve Engels'in milliyetçilik ve ulusal sorun gibi konularda takipçilerine iyi bir miras bırakmadığı söylenebilir. Onların bu konudaki fikirleri teorik bir bütünlük arz etmekten ziyade spesifik olaylara ilişkin geliştirilen kısmî kanaatler şeklindedir. Daha genel olarak da Marx ve Engels'in bu meseleler hakkındaki görüşlerinin birtakım araçsal ve konjonktürel ve politik yorumlardan

oluşturduğunu ve onların da meseleye daha çok enstrümentalist ve stratejik bir perspektiften yaklaştıkları görülmektedir. Marx ve Engels milliyetçilik gibi meseleleri ideolojik ve politik mücadelelerinde manipüle edilebilecek önemli bir taktik faktör olarak görmüşlerdir.

Marx ve Engels'in bu konudaki düşüncelerinin bütünsellik arz etmemesi sonucu, daha sonraki Marksistler arasında bu konuda önemli ihtilaflar yaşanmıştır. Bunun en bilinen örneği Lenin ve Luxemburg arasındaki tartışmadır. Ancak özellikle 1960'larda *New Left Review* çevresinde kısmen başlayan, 1980'lerden itibaren Marksist literatürü domine etmeye başlayan tartışmalarda etnik sorun ve kimlik tartışmaları daha fazla yer almaya başlamıştır. Özellikle *Post-Marksist* olarak adlandırılan Laclau ve Mouffe gibi isimler bu eğilimin en güçlü savunucusudur.

2000'lerin ortalarından itibaren ise, klasik Marksist tezlere yeni teviller yapıldığı, yani tekrar klasik tezlerin tartışılmaya başlandığı söylenebilir. John Sanbonmatsu'nun *Postmodern Prens*'i bu anlamda ilk akla gelen örnektir. Ancak ilk ortaya çıktığında enternasyonal bir hareket olarak doğan Marksizmin yerel/yerli unsurları kendi bünyesinde eritme sorunu kısa vadede çözülebilecek bir sorun gibi durmamaktadır. Ulus-devletlerin de akıbetinin sorgulandığı günümüzde yeni bir enternasyonal hareketin mi inşa edileceğini yoksa ulus-altı yapıların ortaya çıkmasının muhtemel olduğu önümüzdeki süreçte yeni etnik tartışmalar ya da bir self-determinasyon tartışması mı yaşanacağını zaman gösterecektir. Ancak Marx ve Engels'in yaklaşımlarının bu konularda başarılı bir perspektif sunmadığı/sunmayacağını da kabul etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Anderson, S. (2017). *Sınırları Aşarak Yaşamak*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ateş, D. (2008). "Etnisiteden Ulusa, Ulustan Etnisiteye : Kültürel, Siyasi ve İktisadi Çevreler", *Doğu Batı*, 44:115-130.
- Avineri, S. (1991). "Marxism and Nationalism", *Journal of Contemporary History* 26(3/4): 637-657.
- Avineri, S. (1969). *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, New York: Doubleday Anchor Book.
- Belli, A. S. (2014). *Milliyetçilik ve Sosyal Psikolojik Zemini*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, p. 419-426, ISSN: 1308-2140.
- Bilgin, V. (2005). "Etnisite, Milli Kimlik, Tarih ve Toplum", *Türkiye Günlüğü*, 80: 81-87.
- Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi, (1999). Yay. Haz. Vernon Bogdanor, Çev. Bülent Peker-Erhan Yükselci- Leyla Keskiner, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Calhoun, C. (1997). *Nationalism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Çaylak, A. (2014). *Türkiye'de Yöneten ve Yönetilen*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çaylak, A. Ve Çelik, A. (2017). Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)meşinde Tarih, Etnisite ve Din Algısı, (içinde) *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, (ed.) Adem Çaylak – Seyit Ali Avcu, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Davis, H., B. (1994). *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1967). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Sermet Matbaası.
- Fearon, J., D. (2003). "Ethnic and Cultural Diversity by Country", *Journal of Economic Growth*, 8(2): 195-222.
- Fenton, S. (1999). *Ethnicity: Racism, Class and Culture*, London: Macmillan Press.

- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- Hobsbawm, E., J. (1995). *Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hoffman, J. Ve Mzala, N. (1990/1991). “Non-Historic Nations” and the National Question: A South African Perspective”, *Science&Society*, (54)4: 408-426.
- Kasprzak, M. (2012). “To Reject or not to Reject Nationalism: Debating Marx and Engels’ Struggles with Nationalism, 1840s- 1880s”, *Nationalities Papers*, 40(4): 585-606.
- Löwy, M. and T, Enzo. (1990). “The Marxist Approach to the National Question: A Critique of Nimni’s Interpretation”, *Science&Society*, 54(2): 132-146.
- Löwy, M. (1976), “Marxists and the National Question”, *New Left Review*, 96: 81-100.
- Marx, K. (1966). *Türkiye Üzerine (Şark Sorunu)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2016). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, E. (1995). *Seçme Yazışmalar I*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, E. (1996). *Seçme Yazışmalar II*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. and Engels, F. (1977). *Selected Works 1*, Moscow: Progress Publishers.
- Nimni, E. (1989). “Marx, Engels and the National Question”, *Science&Society*, 53(3): 297-326.
- Ortaylı, İ. (1998). “Millet Kimliği Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, s. 50: 5-8.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Rosdolsky, R. (1965). “Worker and Fatherland: A Note on a Passage in the Communist Manifesto”, *Science&Society*, 29(3): 330-337.
- Smith, A., D. (1994). *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A., D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Şahbaz, Y. (2017). Türkiye Solu’nda ‘Kimlik’ Arayışı: Özneler, Referanslar ve Yeni Açılımlar, *Tezkire Dergisi*, 59: 69-73.
- Yalçın, R. (2014). “Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1): 189-215.